

BARTOSZ JANUSZEWSKI

POMORSZY PEDAGODZY OFIARY II WOJNY ŚWIATOWEJ

**INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ**

Oddział w Gdańsku

Recenzent
dr hab. Piotr Semków

Projekt graficzny
Mateusz Zajder

Na stronie pierwszej okładki fotografia przedstawiająca Medarda Męczykowskiego i Antoniego Olejnika, nauczycieli Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. M. Kopernika w Bydgoszczy, na chwilę przed egzekucją w fordońskiej Dolinie Śmierci, 1 listopada 1939 r. Na stronie czwartej okładki fotografia przedstawiająca Czesława Lorkowskiego, kierownika Szkoły Powszechnej im. S. Batorego w Bydgoszczy, na chwilę przed egzekucją w fordońskiej Dolinie Śmierci, 1 listopada 1939 r. (Ze zbiorów Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Redakcja i korekta
Katarzyna Łasińska

Skład i łamanie
PRO POLIGRAFIA – zajder.pl

Fotografie wykorzystane w publikacji pochodzą ze zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy i Gdańsku, Miejskiej Biblioteki Publicznej w Tczewie, Pomorskiej Biblioteki Pedagogicznej w Gdańsku, ze zbiorów autora oraz z domeny publicznej

Druk i oprawa
PRO POLIGRAFIA – zajder.pl

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2023

Publikacja przygotowana przez Oddział IPN – KŚZpNP w Gdańsku
Al. Grunwaldzka 216, 80-266 Gdańsk

ISBN 978-83-8229-870-3

Zapraszamy:
www.ipn.gov.pl
www.ksiegarniaipn.pl

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU
ODDZIAŁ W GDAŃSKU

BARTOSZ JANUSZEWSKI

POMORSKY PEDAGODZY OFIARY II WOJNY ŚWIATOWEJ

INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Gdańsku

GDAŃSK 2023

SPIS TREŚCI

„Polityczne oczyszczenie przedpola”	5
Rewanż za Grunwald	8
Sprawcy	13
Pomorska jesień 1939 r.	19
Nauczyciele – ofiary niemieckiego terroru okupacyjnego 1940–1945	32
Pedagodzy – ofiary zbrodni sowieckich i banderowskich	38
Golgota pomorskiego nauczycielstwa	41
Wykaz skrótów	44
Podstawowa literatura	45

„POLITYCZNE OCZYSZCZENIE PRZEDPOLA”

Niemieckie plany eksterminacyjne wobec polskiej inteligencji zaczęły krystalizować się wiosną 1939 r. W maju tego roku z inicjatywy Reichsführera SS oraz szefa niemieckiej policji Heinricha Himmlera powstał urząd *Zentralstelle II/P (Polen)*, którego celem było sporządzenie list Polaków uznanych za wrogów Rzeszy¹. Na podstawie danych wywiadu niemieckiego w Polsce, informacji przekazywanych przez rozległą sieć agentury złożonej z Niemców gdańskich oraz obywateli RP narodowości niemieckiej, a także metodycznego monitorowania polskiej prasy i radia, latem 1939 r. została opracowana pierwsza wersja tzw. specjalnej księgi Polaków poszukiwanych listem gończym (*Sonderfahndungsbuch Polen*), na której znalazło się również wielu nauczycieli². Hitlerowskie listy proskrypcyjne obejmujące przedstawicieli inteligencji oraz elit państwowych z terenów Pomorza Gdańskiego, Wielkopolski, Ziemi Łódzkiej, Górnego Śląska, Zagłębia Dąbrowskiego oraz północnego Mazowsza, rozrosły się z czasem z ok. 8,8 tys. (lato 1939 r.)³ do ok. 80 tys. nazwisk (początek 1940 r.)⁴.

¹ J. Böhrer J., K.M. Mallmann K.M., J. Matthäus J., *Einsatzgruppen w Polsce*, tłum. E. Ziegler-Brodnicka, Warszawa 2009, s. 14.

² Por. *Sonderfahndungsbuch Polen. Specjalna księga gończa dla Polski*, wstęp i oprac. G. Bębnik, Katowice–Warszawa 2019.

³ G. Bębnik, *Sonderfahndungsbuch Polen. Specjalna księga gończa dla Polski*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 9, s. 20.

⁴ M. Wardzyńska, *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion*, Warszawa 2009, s. 49.

Sonderfahndungsbuch

Polen

Herausgegeben vom Reichskriminalpolizeiamt
Berlin C 2, Werderscher Markt 5/6

A. Zeichenerklärung.

1. Name ohne zusätzliches Zeichen und ohne Aktenzeichen = Festnahme für Geheimes Staatspolizeiamt, Abteilung IV/III zu Nr. 19058 III C g.
2. Name mit Zeichen ÷ = Festnahme für Geheimes Staatspolizeiamt, Abteilung IV/III J, zu Nr. 3454.
3. Name mit Zeichen × = Festnahme für Geheimes Staatspolizeiamt, Abteilung IV/II, zu Nr. 03151/39 g—II A 4.
4. Name mit Zeichen E G = Entwischener oder entlassener Straf- (Untersuchungs-) Gefangener.
5. Name mit Zeichen E K oder E Gr = Festnahme für die dabei bezeichneten Dienststellen (Einsatzkommandos oder Einsatzgruppen).

B. Dienstanweisung.

Bei Festnahme einer im Sonderfahndungsbuch Polen ausgeschriebenen Person ist wie folgt zu verfahren:

1. Zuführung.

- a) Die für das Geheime Staatspolizeiamt (s. A. 1, 2, 3) und die Einsatzkommandos bzw. Einsatzgruppen (s. A. 5) festgenommenen Personen sind der nächst erreichbaren Staatspolizei-(leit-)stelle zuzuführen.
- b) Die entwichenen oder entlassenen Strafgefangenen (s. A. 4) sind der nächsten Kriminalpolizei-Dienststelle zuzuführen. Diese hat die Festgenommenen bis zur Klärung der Abschiebungsfrage in Vorbeugungshaft zu nehmen.

2. Meldung an die fahndende Behörde.

Von der Festnahme einer der vom Geheimen Staatspolizeiamt (s. A. 1, 2, 3) oder einem Einsatzkommando bzw. Einsatzgruppe (s. A. 5) ausgeschriebenen Person ist der fahndenden Behörde sofort und unmittelbar von der festnehmenden Dienststelle Kenntnis unter Hinweis auf die Ausschreibung im Sonderfahndungsbuch zu geben und gleichzeitig der Verbleib des Festgenommenen zu melden.

3. Meldung an die veröffentlichende Behörde.

Außerdem ist von jeder Festnahme — auch der entwichenen oder entlassenen Strafgefangenen (s. A. 4) — der im Sonderfahndungsbuch Polen ausgeschriebenen Personen dem Reichskriminalpolizeiamt — III B 2 a — zwecks Löschung der Notierung sofort und unmittelbar Kenntnis zu geben.

W lipcu 1939 r. doszło do porozumienia pomiędzy Dowództwem Wojsk Lądowych (OKH Wehrmacht) a szefem Policji Bezpieczeństwa (SiPo) i Służby Bezpieczeństwa (SD), Reinhardem Heydrichem. Będący prawą ręką Himmlera szef hitlerowskiej tajnej policji uzyskał wówczas zgodę na utworzenie przy każdej z siedmiu armii skoncentrowanych do ataku na Polskę tzw. grup operacyjnych złożonych z niemieckich policjantów i funkcjonariuszy SD (*Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes*). Ich zadaniem było przeczesywanie terenu w ślad za posuwającymi się jednostkami niemieckiej armii oraz wyłapywanie znajdujących się na liście gończej przedstawicieli „polskiej warstwy przywódczej”. Ci mieli być osadzani w więzieniach i obozach jedynie tymczasowo, do momentu zastosowania „specjalnego potraktowania” (*Sonderbehandlung*), jak w niemieckiej nomenklaturze określano fizyczne unicestwienie ofiary.

Heinrich Himmler i Reinhard Heydrich
(domena publiczna)

REWANŻ ZA GRUNWALD

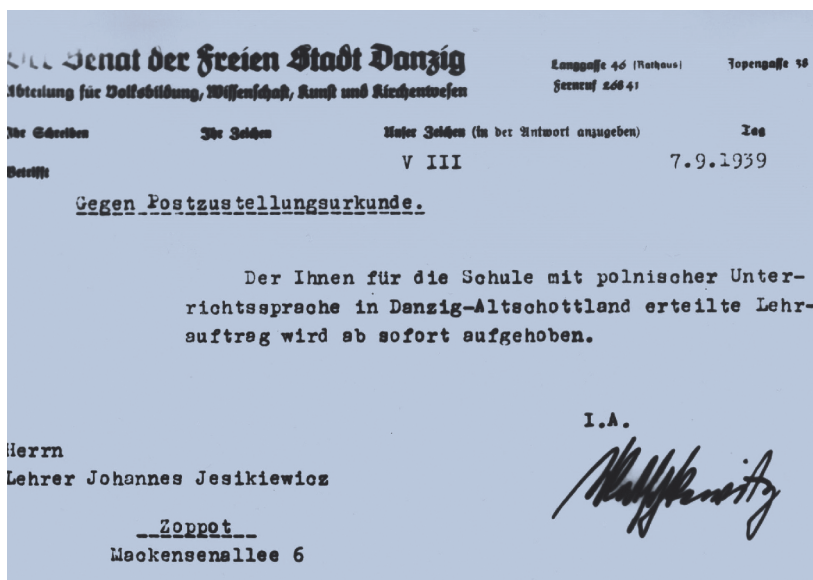
Opracowany w Urzędzie do Spraw Rasowo-Politycznych NSDAP i opublikowany 25 listopada 1939 r. memoriał dotyczący strategii germanizacyjnej w okupowanej Polsce w odniesieniu do nauczycieli głosił złośliwie: „Ponieważ polski nauczyciel, a po części jeszcze bardziej polska nauczycielka, są wybitnymi krzewicielami polskiego szowinizmu, z czym politycznie należy się bardzo poważnie liczyć, więc nie będzie ich można pozostawić w służbie szkolnej”⁵. W praktyce eliminacja polskiej oświaty rozpoczęła się z chwilą wybuchu II wojny światowej, a w Wolnym Mieście Gdańsku nawet nieco wcześniej, bo już 22 sierpnia, kiedy to budynek Domu Polskiego oraz polskiej szkoły we wsi Piekło zajęli esesmani, uniemożliwiając w ten sposób polskim nauczycielom wykonywanie swych obowiązków (rok szkolny w Wolnym Mieście zaczynał się 1 kwietnia i trwał do 31 marca). 22 września 1939 r. Albert Forster, szef NSDAP w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, nakazał zamknięcie polskich placówek oświatowych na Pomorzu. W ślad za tym rozporządzeniem władze okupacyjne zabroniły wykonywania zawodu polskim nauczycielom, zaś w placówkach niemieckich, do których trafić miały podlegające obowiązkowi szkolnemu pomorskie dzieci w wieku 6–14 lat, nie można było nauczać języka polskiego, historii i geografii Polski.

Początek pełnoskalowej akcji eksterminacyjnej o kryptonimie *Unternehmen Tannenberg*⁶ („operacja Tannenberg/Grunwald”), przez jej inicjatorów oraz wykonawców określanej również eufemizmami w rodzaju *Politische Flurbereinigung* („polityczne oczyszczenie przedpola”), *Säuberungsaktion* („akcja oczyszczająca”), *Direkteaktion* („akcja bezpośrednia”) i – najczęściej – *Intelligen-*

⁵ Cyt. za M. Wieliczko, *Historia jako przedmiot nauczania w tajnym szkolnictwie doby okupacji hitlerowskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Nauki Humanistyczne” 1974, nr 29, s. 282.

⁶ M. Wardzyńska, *op.cit.*, s. 51. Więcej na ten temat zob. K. Radziwończyk, „*Akcja Tannenberg*” grup operacyjnych Sipo i SD w Polsce jesienią 1939 r., „Przegląd Zachodni” 1966, nr 5.

zaktion („akcja inteligencja”)⁷, przypadł na okres trwania kampanii militarnej (wrzesień). Po zakończeniu działań wojennych i utworzeniu 26 października 1939 r. Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie (niem. *Reichsgau Danzig-Westpreussen*) zbrodniczy proceder był kontynuowany i trwał na Pomorzu do początku 1940 r.

Senat gdański cofa polskiemu nauczycielowi z Wolnego Miasta Gdańska Janowi Jesikiewiczowi prawo wykonywania zawodu. Pedagog został rozstrzelany w Stutthofie w Wielki Piątek 1940 r. (Pomorska Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku)

Największe nasilenie represji przypadło na okres październik–listopad, co mogło być spowodowane chaosem wynikającym z likwidacji zarządu wojskowego i stopniowym przejmowaniem władzy na tym terenie przez tworzące się struktury cywilnej administracji okupacyjnej. W celu sprawniejszego „oczyszczania” zajętych terenów z „polskiego elementu” Niemcy niejednokrotnie posuwali się do podstępu. W powiatach lipnowskim, rypińskim, starogardzkim, tczewskim, toruńskim i tucholskim nauczycieli wzywano na spotkania z władzami niemieckimi, mające na celu omówienie warunków pracy polskich pedagogów oraz dotyczące rzekomego wznowienia działalności placówek

⁷ Pojęcia te stosowano na ziemiach RP włączonych do Rzeszy. Odpowiednikiem *Intelligenzaktion* w Generalnym Gubernatorstwie była *Ausserordentliche Befridungsaktion*, w skrócie AB („nadzwyczajna akcja pacyfikacyjna”), rozpoczęta wczesną wiosną 1940 r.

Funkcjonariusze *Einsatzgruppen* w Polsce – wrzesień 1939 r.
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

oświatowych w nowej rzeczywistości „powojennej”⁸. Uczestników takich „szkoleń” natychmiast aresztowano. Alfons Kulig, nauczyciel z Osiecznej (pow. Starogard) był świadkiem zatrzymania 12 października 1939 r. w Lubichowie i Skórczu 62 nauczycieli z powiatu starogardzkiego i tczewskiego. Po latach wspominał przebieg owej „konferencji” w następujący sposób: „Bicie i torturowa gimnastyka nie ustawały. Jedynym odpoczynkiem było oparcie czoła o ścianę, z rękoma założonymi na plecach, z nogami odstawionymi od ściany około 1 metra. [...] Bito nas do krwi, przemocą wsadzano głowę do naczyń kloacznych, nie dawano możliwości wystąpienia celem załatwienia potrzeb fizjologicznych, wreszcie [...] kazano nam zrobić przysiad z wyciągniętymi ramionami, by powtórzyć słowa: *Wir sind als Polen geboren und wollen als Polen sterben* [Urodziliśmy się Polakami i chcemy jako Polacy umierać]”⁹. Zatrzyma-

⁸ S. Grochowina, *Straty osobowe środowiska nauczycielskiego województwa pomorskiego w roku 1939* [w:] Wokół strat ludności pomorskiej w latach (1939–1945). Materiały z XVII sesji naukowej w Toruniu w dniu 21 listopada 2007 roku, Toruń 2008, s. 97.

⁹ Cyt. za: *Pierwsza odsłona. Okupacja niemiecka na Kaszubach i Kociewiu w 1939 r.* (wystawa IPN O/Gdańsk z 2009 r., panel 9). Dużą część nauczycieli aresztowanych 12 października 1939 r. w Lubichowie i Skórczu zamordowano osiem dni później w Lesie Szpęgawskim. 2 pedagogów rozstrzelano w lesie Zajęczek pod Skórczem. Według ustaleń dr. Mateusza Kubickiego, które zostaną opublikowane w przygotowywanej pracy *Las Zajęczek 1939–1945. Niemiecka zbrodnia na Pomorzu Gdańskim z lat II wojny światowej*, byli to Józef Przewrocki (ur. 1885), nauczyciel z Wolentala, stracony prawdopodobnie 21 października 1939 r. oraz Jan Kurowski (ur. 1916), harcerz i nauczyciel z Czarneogolasu, zgładzony prawdopodobnie 27 października 1939 r. Zob. również M. Wardzyńska, *op.cit.*, s. 153–154.

nych nauczycieli z Bydgoszczy bito widłami, pedagogów z Rypina szczuto psami, wbijano gwoździe w plecy, a krzyczącym z bólu zalewano usta gipsem. Nauczycielki padały ofiarą gwałtów i innych wymyślnych tortur¹⁰.

Pozorów praworządności w krwawym procederze rozprawy z Polakami miały nadawać specjalnie powołane „sądy ludowe” (*Volksgericht*), określane również sądami Selbstschutzu (*Selbstschutzsgericht*). Te będące parodią wymiaru sprawiedliwości sądy kapturowe, które bez postępowania dowodowego oraz możliwości obrony ferowały najczęściej wyroki śmierci, ludność polska określała mianem *Mordkommissionen*. W celu utrzymania operacji w ścisłej tajemnicy sprawcy wybierali na miejsca kaźni najczęściej miejsca odludne (kompleksy leśne, nieużytki, parowy, rozległe doliny) i niedostępne dla postronnych (żwirownie, piaskownie, rowy przeciwartyleryjskie, koszary wojskowe, więzienia i areszty policyjne, strzelnice, zdewastowane cmentarze żydowskie)¹¹.

W wywiadzie dla „Danziger Vorposten” z lutego 1942 r. hitlerowski namiestnik Pomorza Gdańskiego w charakterystyczny dla nazistowskiego języka propagandy sposób uzasadniał konieczność „usunięcia” pomorskich elit: „Eksponentami polityki polskiej i polonizacji byli przede wszystkim duchowni, szlachta, **nauczyciele** [podkr. – BJ] i inna polska inteligencja. Należało tych eksponentów polityki polonizacyjnej usunąć zaraz po objęciu kraju i w ten sposób, od samego początku, uniemożliwić ich wpływ na masy”¹².

Albert Forster
(domena publiczna)

¹⁰ T. Ceran, I. Mazanowska, M. Tomkiewicz, *Zbrodnia pomorska 1939*, Warszawa 2018, s. 14.

¹¹ *W cieniu Einsatzgruppen. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przegiętka, Warszawa 2021, s. 65.

¹² Cyt. za K. Radziwińczyk, *op.cit.*, s. 98.

Niemiecka mapa przedstawiająca strukturę terytorialną *Selbstschutz Westpreussen* z podziałem na sześć inspektoratów
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

SPRAWCY

Obok trzech komand specjalnych operujących na tym terenie – *Einsatzgruppe IV*, działającej pod dowództwem SS-Brigadeführera Lothara Beutela przy 4. Armii, *Einsatzgruppe V*, dowodzonej przez SS-Brigadeführera Ernsta Damzoga i przyporządkowanej 3. Armii¹³ oraz *Einsatzkommando 16* kierowanego przez SS-Obersturmbannführera Rudolfa Trögera¹⁴, sprawcami pierwszego ludobójstwa dokonanego w czasie II wojny światowej (za jakie uznać należy Zbrodnię Pomorską 1939 r.) byli członkowie złożonego z Niemców gdańskich oddziału *SS-Wachsturmbann „Eimann”* (pod dowództwem SS-Obersturmbannführera Kurta Eimanna) oraz bojówkarze *Volksdeutscher Selbstschutz Westpreussen* („samoobrona Niemców etnicznych w Prusach Zachodnich”).

Ernst Damzog
(domena publiczna)

¹³ EG IV składała się z dwóch *Einsatzkommandos*: EK 1/IV (dowódca: SS-Obersturmbannführer Helmut Bischoff) i EK 2/IV (dowódca: SS-Obersturmbannführer Walter Hammer), zaś EG V – z trzech EK: EK 1/V (dowódca: SS-Obersturmbannführer Heinz Gräfe), EK 2/V (dowódca: SS-Obersturmbannführer Robert Scheffe) i EK 3/V (dowódca: SS-Obersturmbannführer Walter Albath). EG IV i EG V opuściły Pomorze między 15 a 20 września 1939 r. Zob. B. Chrzanowski, *Pomorze Gdańskie pod okupacją hitlerowską (1939–1945)* [w:] *Stutthof – hitlerowski obóz koncentracyjny*, red. D. Steyer, Warszawa 1988, s. 28.

¹⁴ EK 16 funkcjonowała w ramach trzech odrębnych oddziałów: z siedzibą w Gdyni (dowódca: SS-Sturmabführer Friedrich Class), Toruniu (dowódca: SS-Hauptsturmführer Hans Joachim Leyer) i Bydgoszczy (dowódca: SS-Sturmabführer Jakob Lölgén). Sam Tröger, który kierował przygotowaniem do przeprowadzenia operacji Tannenberg na terenie Wolnego Miasta Gdańska, koordynował zbrodnicze działania podległej mu jednostki z Gdańska. EK 16 operowało na Pomorzu do listopada 1939 r.

Odznaka *Selbstschutz Westpreussen*
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Na czele tej drugiej formacji, do której rekrutowali się obywatele II RP narodowości niemieckiej (*volksdeutsche*), stanął SS-Gruppenführer Ludolf Hermann von Alvensleben, adiutant Heinricha Himmlera. Jej początki na terenie województw zachodnich RP sięgały października 1938 r., kiedy agenci SD rozpoczęli organizowanie grup dywersyjnych spośród przedstawicieli mniejszości niemieckiej. W pierwszym tygodniu września 1939 r. uzbrojone bandy miejscowych Niemców zaczęły przyjmować różne nazwy: *Hilfspolizei*, *Heimwehr*, *Bürgerwehr* („policja pomocnicza”, „straż krajowa”, „straż obywatelska”). Decyzja o ujęciu tych nieskoordynowanych jeszcze działań w ramy organizacyjne zapadła prawdopodobnie między 8 a 10 września w czasie narady w Berlinie, której przewodniczył Himmler. Oficjalnie struktura ta została powołana do życia rozkazem szefa SS 26 września 1939 r. W dniu 7 października Himmler wydał tzw. „wstępne wytyczne dotyczące organizacji samoobrony w Polsce”, które przewidywały jej podległość lokalnym dowódcom SS i Policji Porządkowej (OrPo)¹⁵. W skład formacji mieli wchodzić wszyscy zdolni do noszenia broni mężczyźni w wieku 17–45 lat. Decyzje te usankcjonowały stan faktyczny, organizacja ta bowiem *de facto* aktywnie działała już od początku września na terenie całej zachodniej i północnej Polski, podlegając oficerom SS. W listopadzie 1939 r. liczebność formacji osiągnęła 82–100 tys. *volksdeutschów*,

¹⁵ M. Mazurkiewicz, *Prawne podstawy funkcjonowania Selbstschutzu na polskich ziemiach wcielonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie* [w:] *Zapomniani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940. Wybrane zagadnienia*, red. I. Mazanowska, T.S. Ceran, Bydgoszcz–Gdańsk 2016, s. 12, 15–16.

z czego na samym Pomorzu Gdańskim – 38 tys.¹⁶ (pozostałe 44–62 tys. bojówkarzy tworzyło struktury Selbstschutzu w Wielkopolsce, na Ziemi Łódzkiej, Górnym Śląsku, w Zagłębiu i na północnym Mazowszu).

Funkcjonariusze grudziądzkiego Selbstschutzu
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Oddział Selbstschutzu w Górcie Klasztornej k. Łobzenicy (pow. Wyrzysk)
(domena publiczna)

¹⁶ W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979, s. 65.

Okręg III (Północny) – *Volksdeutscher Selbstschutz Westpreussen* – terytorialnie objął województwo pomorskie w granicach z 31 sierpnia 1939 r. (tzw. Wielkie Pomorze) wraz z powiatem działdowskim, od 1 kwietnia 1938 r. wchodzącym w skład województwa warszawskiego. Złożony był z sześciu inspektoratów: I – Brodnica/*Strasburg*, II – Płutowo/*Plutowo* (koło Chełmna), III – Inowrocław/*Hohensalza*, IV – Chojnice/*Konitz*, V – Starogard/*Preußisch Stargard*, VI – Bydgoszcz/*Bromberg*. Formalnie *Selbstschutz Westpreussen* został rozwiązany rozkazem Himmlera z 26 listopada 1939 r.¹⁷, a jej członkowie zasilili szeregi Gestapo, SS (w tym również oddziałów wartowniczych w obozach koncentracyjnych), a w Generalnym Gubernatorstwie również *Sonderdienst*.

Sztab *Einsatzkommando 16* na tle Villa Musica w Wejherowie, 1939 r.
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

¹⁷ M. Mazurkiewicz, *op.cit.*, s. 19–21.

Szefowie inspektoratów *Selbstschutz Westpreussen* – od lewej SS-Standartenführer Ludolf Jakob von Alvensleben (dowódca inspektoratu w Płutowie, bratanek Ludolfa Hermanna), SS-Obersturmbannführer Erich Spaarmann (do listopada 1939 r. dowódca inspektoratu w Bydgoszczy), SS-Obersturmbannführer Hans Kölzow (dowódca inspektoratu w Inowrocławiu), SS-Sturmbannführer Christian Schnug (od grudnia 1939 r. dowódca inspektoratu w Bydgoszczy) (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Dowództwo *Selbstschutz Westpreussen*, w środku Ludolf Hermann von Alvensleben (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Miarą skuteczności rozpętanej już na samym początku wojny maszyny zbrodni były słowa, które 7 października 1939 r. wypowiedział szef Selbstschutzu na Pomorzu: „Melduję, że udało nam się unieszkodliwić ponad 17 tysięcy osób, z czego zlikwidowaliśmy ponad 4 tysiące. [...] zlikwidowaliśmy najbardziej niebezpieczne elementy mogące zaszkodzić nam w przyszłości”¹⁸. Jeden z jego najbliższych współpracowników, szef Inspektoratu III z siedzibą w Inowrocławiu, Hans Kölzow, w raporcie z 24 września 1939 r. pisał: „Musiałem postawić pod ścianę połowę Polaków”, zaś 9 października 1939 r. relacjonował swojemu zwierzchnikowi: „Teraz panuje spokój, ale każdego dnia musimy stawiać Polaków tuzinami pod ścianą”.

Ludolf Hermann von Alvensleben przed główną kwaterą Selbstschutz Westpreussen w Bydgoszczy (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

¹⁸ Cyt. za A. Sieruga, *Ludolf von Alvensleben*, http://vaterland.pl/ludolf_von_alvensleben.html (dostęp: 1.09.2023).

POMORSKA JESIEŃ 1939 R.

W czasie „krwawej jesieni” 1939 r. największymi miejscami kaźni pomorskiego nauczycielstwa były Piaśnica, Fordon k. Bydgoszczy, Barbarka oraz Las Szpęgawski. Tę topografię terroru wymierzonego w pracowników oświaty trzeba jeszcze uzupełnić m.in. o chojnicką Dolinę Śmierci, Skarszewy i Kaliską (pow. Kościerzyna), Klamry (pow. Chełmno), Paterek (pow. Wyrzysk), Rudzki Most (pow. Tuchola).

W lasach piaśnickich pod Wejherowem zamordowano co najmniej 61 pedagogów. Do końca roku szkolnego 1938/1939 pracowali oni w placówkach oświatowych Gdańska, Gdyni, Wejherowa, Pucka, Kartuz, Łętowa, Kieleńskiej Huty, Wielkiego Kacka, Chwarzna, Osowy, Rekowa, Kosakowa, Dębogórza, Mostów, Starzyna, Piekła, Linii, Donimierza, Przetoczyna, Pierwoszyna, Zeli-strzewa, Celbowa, Mechowa, Świecina i Połczyna. Wśród straconych znaleźli się m.in. Kazimierz Sołtysik (ur. 1893), polonista, dyrektor Ogólnozawodowej Szkoły Średniej Macierzy Szkolnej w Gdańsku i wykładowca na terenie Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, Maria Jadwiga Kotowska (ur. 1899), lepiej znana jako siostra Alicja Kotowska ze zgromadzenia sióstr zmartwychwstaniek, kierująca Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Wejherowie (oboje zgładzeni 11 listopada 1939 r.) oraz Teofil Leon Bochen-tyn (ur. 1913), nauczyciel przysposobienia wojskowego w szkołach wejherow-skich oraz w Państwowej Szkole Morskiej w Gdyni (zamordowany 8 listopa-da 1939 r.).

Kazimierz Sołtysik (w środku) wraz z nauczycielami Gimnazjum Polskiego w Gdańsku
(Pomorska Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku)

Siostra Alicja Kotowska
(domena publiczna)

Teofil Leon Bochentyn
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

Fordońska Dolina Śmierci k. Bydgoszczy pochłonęła nie mniej niż 88 nauczycieli¹⁹, m.in. Stefana Balcera (ur. 1893), kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej im. S. Czarnieckiego w Bydgoszczy, Władysława Bielińskiego (ur. 1886), kierownika Szkoły Powszechnej w Wiągu koło Świecia, Mariana Jurka (ur. ?), nauczyciela w Publicznej Szkole Powszechnej im. Królowej Jadwigi w Bydgoszczy, Alojzego Kaźmierczaka (ur. 1896), nauczyciela zawodu w Państwowej Szkole Przemysłowej w Bydgoszczy, a także Medarda Męczykowskiego (ur. 1888), nauczyciela matematyki i Antoniego Olejnika (ur. 1887), nauczyciela rysunków, pracowników Miejskiego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. M. Kopernika w Bydgoszczy. Wszyscy ci pracownicy oświaty zostali rozstrzelani w jednej z największych egzekucji bydgoskiej inteligencji, do jakiej doszło 1 listopada 1939 r.

¹⁹ K. Drozdowski, *Tajemnica Doliny Śmierci. Droga do prawdy 1939–2018*, Bydgoszcz–Fordon–Warszawa 2018, s. 139–165 (imienna lista ofiar).

Bydgoscy nauczyciele na chwilę przed egzekucją w Fordonie – Władysław Bieliński u góry (na pierwszym planie) i Marian Jurek na dole, 1 listopada 1939 r. (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Bydgoscy nauczyciele eskortowani przez selbstschutzmanów
na miejsce egzekucji – Fordon k. Bydgoszczy, 1 listopada 1939 r.
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Już w pierwszych dniach września 1939 r. ofiarami pacyfikacji padło ośmiu bydgoskich pedagogów, wśród nich Edmund Fiebig (ur. 1903), nauczyciel Państwowego Gimnazjum Humanistycznego oraz Państwowego Gimnazjum Klasycznego, zastrzelony na ulicach Bydgoszczy 5 września w czasie wkraczania wojsk niemieckich. Łącznie w ramach tzw. *Intelligenzaktion* zginęło 137 pedagogów z miasta nad Brdą (w tym pięć kobiet).

Wśród ofiar reprezentujących środowisko nauczycielskie Pomorza Gdańskiego należy uwzględnić również tych pedagogów, którzy jako żołnierze Wojska Polskiego polegli na froncie. W gronie dziewięciu zabitych znaleźli się Jan Murach (ur. 1908), nauczyciel w Miejskiej Szkole Handlowej w Bydgoszczy i w Miejskim Koedukacyjnym Gimnazjum Kupieckim w Bydgoszczy, który zginął w połowie września 1939 r. w walkach pod Warszawą oraz Stanisław Łopatka (ur. 1909), pracownik Gimnazjum i Liceum im. M. Kopernika w Bydgoszczy, który 20 września 1939 r. poległ pod Zamościem jako podporucznik 61 Pułku Piechoty WP²⁰.

²⁰ Według innej wersji Stanisław Łopatka został aresztowany przez Gestapo w Bydgoszczy, a następnie rozstrzelany w zbiorowej egzekucji 31 października 1939 r.

Edmund Fiebig
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

Jan Murach
(domena publiczna)

W podtoruńskim lesie Barbarka straciło życie 31 nauczycieli, pracujących do wybuchu wojny w Toruniu, Chełmży oraz mniejszych miejscowościach Kujaw, Ziemi Chełmińskiej i Ziemi Dobrzyńskiej (Wymysłów, Brzoza, Grzegorz,

Zelgno, Czarnowo, Kaszczorek, Turzno, Gronowo, Grzywna, Wrzosa, Przysiek, Kamionki, Złotora, Rogówek, Skłudzewo, Świerczynki, Gostkowo, Młyniec, Przeczno, Zajątkowo)²¹. Wśród przetrzymywanych w Forcie VII i zamordowanych na Barbarce znalazł się Jan Monarski (ur. 1881), kierownik i nauczyciel szkoły w Grzywnie oraz wójt gminy Chełmża. Zgładzono go w ostatnim dniu października lub na początku listopada.

Jan Monarski
(domena publiczna)

Największym znanym dziś miejscem straceń pomorskich pedagogów był Las Szpęgawski pod Starogardem Gdańskim, w którym w okresie wrzesień 1939 – styczeń 1940 stracono łącznie 104 nauczycieli, z czego 96 mężczyzn i 8 kobiet²². Jedną z nich była Edyta Czoskówna (ur. 1913), pedagog Szkoły Powszechnej w Szymankowie, rozstrzelana 24 listopada 1939 r. Jej los podzielił Erwin Behrendt (ur. 1890), polonista z Gimnazjum Polskiego w Gdańsku.

²¹ S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka. Miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, s. 9.

²² M. Kubicki, *Zbrodnia w Lesie Szpęgawskim 1939–1940*, Gdańsk–Warszawa 2019, s. 149, 369.

Edyta Czoskówna, Erwin Behrendt
(Pomorska Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku)

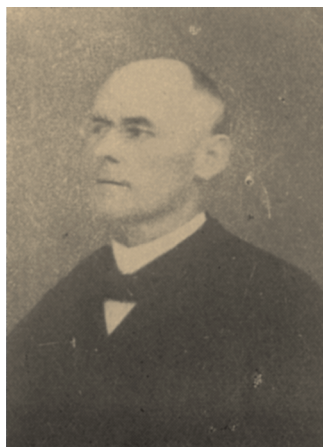
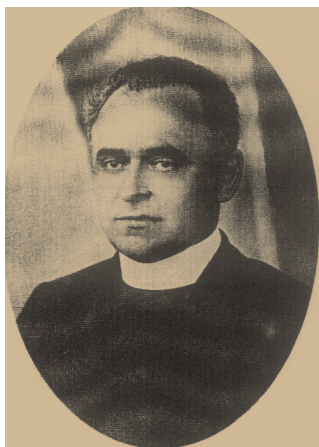
Hanna Hass
(Miejska Biblioteka Publiczna w Tczewie)

Tylko w dwóch egzekucjach w Szpęgawsku zamordowano 83 osoby: 20 października 1939 r. – 39 nauczycieli z powiatu starogardzkiego²³, a w grudniu 1939 r. – 44 pedagogów z powiatów starogardzkiego i tczewskiego²⁴. Stanowiło

²³ *Ibidem*, s. 142–143 (imienna lista ofiar).

²⁴ *Ibidem*, s. 149.

to łącznie 25 proc. wszystkich kociewskich nauczycieli. 20 października 1939 r. miał również miejsce kulminacyjny moment „krwawej pelplińskiej jesieni”. Aresztowano wówczas 22 księży katolickich – wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego i *Collegium Marianum* w Pelplinie. Jeszcze tego samego dnia wieczorem 17 z nich rozstrzelał na terenie koszar tczewskich pluton egzekucyjny złożony z funkcjonariuszy SA, SS i Selbstschutzu²⁵. W gronie straconych znaleźli się m.in. dyrektor *Collegium Marianum* ks. Paweł Kirstein (ur. 1883), doktor teologii i rektor pelplińskiego seminarium ks. Józef Rozkwitalski (ur. 1893), redaktor naczelny czasopisma „Pielgrzym” ks. Jerzy Chudziński (ur. 1885) oraz kanclerz Kurii Diecezjalnej, ks. Walter Schütt (ur. 1872). Ten ostatni z racji niemieckiego pochodzenia nie skorzystał z zaproponowanej mu szansy na ocalenie oświadczając dowodzącemu akcją gestapowcowi: „Pójdę z moimi kolegami. Będę z nimi dzielił ich los”²⁶.

Ks. Józef Rozkwitalski, ks. Jerzy Chudziński, ks. Walter Schütt
(Archiwum Diecezjalne w Pelplinie)

Trzech pelplińskich profesorów, w tym ks. Jana Bogdańskiego (ur. 1883), stracono tego samego dnia we wsi Wola pod Pelplinem, w pobliżu linii kolejki

²⁵ Wśród osób zamordowanych jesienią 1939 r. w zlokalizowanym na terenie koszar tczewskich obozie znalazło się także ośmiu nauczycieli świeckich (w tym cztery kobiety, wśród nich trzydziestoletnia harcerka i nauczycielka Gimnazjum Żeńskiego w Tczewie Hanna Hass) – zob. I. Rychert, *Eksterminacja ludności Tczewa oraz powiatu tczewskiego w latach 1939–1942 w świetle wybranych przykładów z dokumentów Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku* [w:] *Wyniszczyć – wypędzić – wynarodowić. Szkice do dziejów okupacji niemieckiej na Kaszubach i Kociewiu (1939–1945)*, red. G. Berendt, Gdańsk 2010, s. 173–174.

²⁶ J. Hlebowicz, *Swastyka czy krzyż?*, „Gość Niedzielny (Gość Gdański)” 2021, nr 46, <https://gdansk.gosc.pl/doc/7226184.Swastyka-czy-krzyz> (dostęp: 1.09.2023).

wąskotorowej. Z grona przeznaczonych do likwidacji wyłączono dwóch innych duchownych – poważnie chorego biskupa pomocniczego diecezji chełmińskiej i byłego rektora pelplińskiej uczelni Konstantyna Dominika (ur. 1870), który do swojej śmierci w 1942 r. decyzją Gestapo przebywał w areszcie domowym w Gdańsku, oraz profesora filozofii, ks. Franciszka Sawickiego (ur. 1877). Tego ostatniego oszczędził oficer SS i jednocześnie berliński profesor archiwistyki, któremu Sawicki miał pomóc w ewidencjonowaniu zagrabionych archiwów z seminaryjnej biblioteki (w tym czasie pozostały księgozbiór, w tym m.in. liczącą 10 tys. woluminów „Bibliotekę Kleryków”, spalono w pelplińskiej cukrowni). Ks. Sawicki był w okresie okupacji niemieckiej jedynym katolickim duszpasterzem Pelplina.

Ks. Franciszek Sawicki
(Archiwum Diecezjalne w Pelplinie)

Pozostałych pięciu aresztowanych w tym samym czasie pelplińskich kapłanów-nauczycieli, będących jednocześnie członkami kapituły diecezji chełmińskiej (m.in. doktora prawa kanonicznego pelplińskiego seminarium i szambelana papieskiego, ks. Bolesława Dąbrowskiego, rocznik 1901) Niemcy zamordowali jeszcze w październiku w Lesie Szpęgawskim. Gmach seminarium pelplińskiego przekształcono w areszt, w którym funkcjonariusze *Einsatzkommando 16* umieszczali polskich działaczy, księży i nauczycieli, a w pelplińskiej katedrze ulokowano szkołę policyjną. Tamtej krwawej pomorskiej jesieni zginęło łącznie 24 (spośród 26) profesorów pelplińskich szkół duchownych, cała zaś diecezja

Profesorowie WSD na tle pomnika polskich teologów w Pelplinie,
zniszczonego przez Niemców w 1939 r.
(Archiwum Diecezjalne w Pelplinie)

Pieczęć biblioteki szkoły policyjnej *Schupo* w Pelplinie
(Archiwum Diecezjalne w Pelplinie)

chełmińska poniosła w czasie II wojny światowej najwyższe straty osobowe spośród wszystkich polskich prowincji kościelnych (zginęło 356 spośród 701 kapłanów diecezjalnych – 50,8 proc. wszystkich księży kurii chełmińskiej).

Na polach igielskich koło Chojnic (określanych przez mieszkańców tego miasta Doliną Śmierci) ofiarą zbrodni niemieckich padło 16 znanych z nazwiska nauczycieli, w tym Leon Wańtowski (ur. 1890), nauczyciel i kierownik

szkół w Działdowie i Brusach, rozstrzelany 17 lub 19 listopada 1939 r. W Skarszewach oraz we wsi Kaliska zgładzono łącznie 25 nauczycieli, w Klamrach k. Chełmna – 24, w Paterku k. Nakła nad Notecią – 18, w Rudzkim Moście k. Tucholi – 18²⁷. Wśród 156 znanych z nazwiska ofiar Zbrodni Pomorskiej w powiecie wąbrzeskim, z których część była od połowy września 1939 r. przetrzymywana w obozie Selbstschutzu w Wąbrzeźnie, a które zostały następnie stracone na terenie nieczynnej kopalni piasku w Łopatkach, było co najmniej 10 nauczycieli, m.in. ks. Jan Kazimierz Brejski, katecheta w wąbrzeskim gimnazjum, zamordowany 27 października 1939 r.²⁸ Gehenną dla polskiej ludności Krajny były prowadzone przez bojówkarzy Selbstschutzu i istniejące do grudnia 1939 r. obozy dla internowanych w Karolewie i Radzimi (oba w powiecie sępoleńskim). Wśród znanych z nazwiska 395 ofiar Karolewa co najmniej 8 (w tym jedna kobieta) to nauczyciele z Sępólna, Więcborka, Mąkowska, Runowa, Sitowa, Sypniewa, Śmiłowa i Wituni²⁹. Na liście 123 więźniów zakatowanych w Radzimi znalazło się 3 pedagogów z powiatu tucholskiego, m.in. emerytowany profesor gimnazjum w Tucholi, Walerian Guss (stracony 16 października 1939 r.)³⁰. W powiecie świeckim miejscem kaźni pomorskiej inteligencji był m.in. majątek Jastrzębie, gdzie stracono co najmniej 2 nauczycieli – Franciszka Masłowskiego i Stanisławę Pozorską³¹. W pierwszej masowej egzekucji w Kartuzach, jaka odbyła się 14 września 1939 r. na Wzgórzu Wolności, zginęło 6 Polaków, wśród nich Robert Gransicki (ur. 1900), nauczyciel szkół polskich w Prusach Wschodnich³². Jesienią 1939 r. na terenie powiatu rypińskiego, włączonego do tzw. Wielkiego Pomorza w kwietniu 1938 r., rozstrzelano 73 pracowników oświaty, w tym 21 kobiet, m.in. Teodozję Łapkiewicz (ur. 1915), nauczycielkę Miejskiego Gimnazjum w Rypinie, którą stracono w lasach skrwileńskich³³.

²⁷ T. Ceran, *Ofiary Zbrodni Pomorskiej 1939 – portret zbiorowy* [w:] *Rozstrzelana niepodległość. Ofiary Zbrodni Pomorskiej 1939*, red. T. Ceran, Toruń 2020, s. 32.

²⁸ *Idem*, *Im Namen des Führers... Selbstschutz Westpreussen i zbrodnia w Łopatkach w 1939 roku*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014, s. 101–111 (w tym imienna lista ofiar).

²⁹ I. Mazanowska, *Karolewo 1939. Zbrodnie w obozie Selbstschutz Westpreussen*, Gdańsk–Warszawa 2017, s. 84–124 (w tym imienna lista ofiar).

³⁰ *Eadem*, *Radzim 1939. Zbrodnie w obozie Selbstschutz Westpreussen*, Gdańsk–Warszawa 2022, s. 78–97 (w tym imienna lista ofiar).

³¹ J. Krzemień, *Zbrodnie Selbstschutzu w Jastrzębiu w powiecie świeckim* [w:] *Zapomniani kaci Hitlera...*, 132–134.

³² *Dzieje Kartuz*, red. M. Widernik, t. 2, Kartuzy 2001, s. 164.

³³ *Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej (byłe powiaty Lipno i Rypin) w latach 1939–1945*, red. A. Szalkowski, P. Galkowski, Rypin 2019, s. 644.

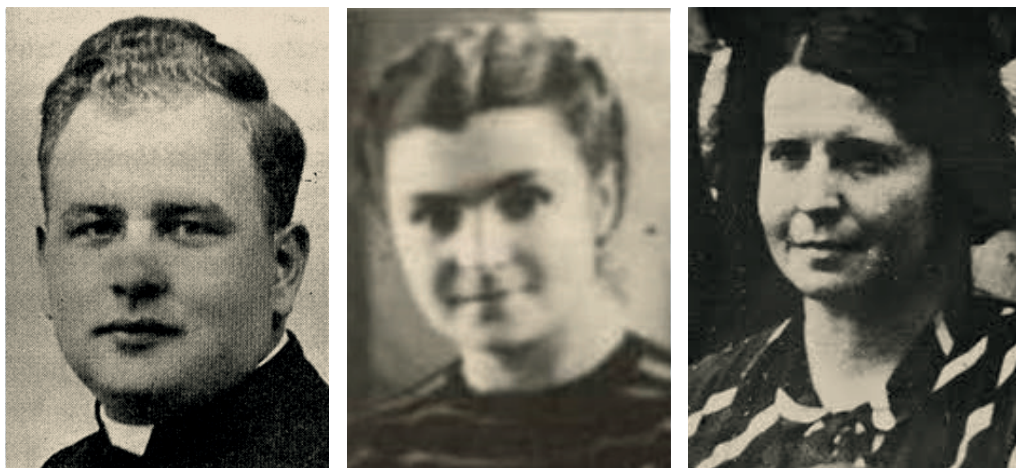
Leon Wańtowski, Teodozja Łapkiewicz
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

NAUCZYCIELE – OFIARY NIEMIECKIEGO TERRORU OKUPACYJNEGO 1940–1945

Zakończenie w 1940 r. operacji Tannenberg nie oznaczało końca represji, a przedstawiciele środowiska nauczycielskiego z województwa pomorskiego ginęli również w kolejnych latach niemieckiej okupacji. Terror wobec polskich elit przybierał wówczas również formę eksterminacji pośredniej, np. pod postacią deportacji do obozu koncentracyjnego, osadzenia w więzieniu lub obozie pracy. Pomorscy pedagodzy trafiali do kacetów, obozów przejściowych i obozów internowania zarówno na terenach okupowanych (Stutthof, Auschwitz, Karolewo, Radzim, Wąbrzeźno), jak i w samej Rzeszy (Mauthausen-Gusen, Buchenwald, Sachsehausen, Ravensbruck, Bergen-Belsen, Flossenburg).

Ks. Franciszek Dachtera (ur. 1910), katecheta w Miejskim Gimnazjum Kupieckim w Bydgoszczy walczył w kampanii wrześniowej i został wzięty do niewoli w bitwie nad Bzurą. Wbrew postanowieniom III Konwencji genewskiej pozbawiono go statusu jeńca wojennego i osadzono w 1940 r. w Buchenwaldzie, a dwa lata później w Dachau. Zarażony malarią, co było następstwem zbrodniczych eksperymentów medycznych, jakie w tym ostatnim lagrze prowadził Klaus Schilling (specjalista w zakresie leczenia tej choroby), zmarł w 1944 r. Kazimiera Radwańska (ur. 1902), bydgoska nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej im. K. Marcinkowskiego i Publicznej Szkoły Powszechnej im. ks. W. Bandurskiego, została w 1944 r. aresztowana i osadzona w obozie koncentracyjnym Ravensbrück. Stamtąd przewieziono ją do Buchenwaldu, a następnie Bergen-Belsen, gdzie zmarła w kwietniu 1945 r., na kilka dni przed wyzwoleniem obozu. Inny bydgoski pedagog Józef Chowański (ur. 1907), pracownik Publicznej Szkoły Powszechnej im. H. Dąbrowskiego w Bydgoszczy,

zginął w maju 1942 r. strącony z rusztowania w czasie wykonywania przymusowej pracy w Fabryce Dynamitu *DAG Fabrik Bromberg*. Anna Burdówna (ur. 1911), nauczycielka szkół polskich w Szymankowie i Elganowie (tuż przed wybuchem wojny została kierowniczką tej ostatniej placówki), została 1 września 1939 r. aresztowana przez esesmanów i osadzona w gdańskim więzieniu. W kwietniu 1940 r. przetransportowano ją do FKL Ravensbrück, gdzie szczęśliwie doczekała końca wojny.

Ks. Franciszek Dachtera, Anna Burdówna, Kazimiera Radwańska
(domena publiczna)

Centralnym miejscem w niemieckich planach „odpolszczenia” (*Entpolonisierung*) Pomorza Gdańskiego był funkcjonujący od września 1939 r. obóz *Stutt-hof*, od stycznia 1942 r. mający status państwowego obozu koncentracyjnego (*Konzentrationslager*). W okresie niemal sześciu lat jego funkcjonowania (do maja 1945 r.) przeszło przezeń co najmniej 110 tys. więźniów, z których zmarło blisko 65 tys., głównie wskutek chronicznego głodu, fatalnych warunków sanitarnych, ciężkiej pracy, chorób, bicia, w mniejszym zaś stopniu zbrodniczych „akcji bezpośrednich”. Wśród zabitych i zamęczonych znalazło się wielu przedstawicieli pomorskiej inteligencji, w tym również nauczycieli. Już 2 września 1939 r. w pierwszym transporcie do nowopowstającego lagru przywieziono ok. 150 Polaków z Wolnego Miasta Gdańska. W grupie tej obok duchownych, urzędników, działaczy społecznych, członków Związku Zachodniego oraz Ligi Morskiej i Kolonialnej znaleźli się nauczyciele. Wśród nich mógł być Alfons

(Alf) Liczmański (ur. 1904), nauczyciel w Polskiej Szkole Handlowej w Gdańsku Oliwie oraz komendant Gdańskiej Chorągwi ZHP. Aresztowany 1 września 1939 r. i przetrzymywany w gdańskiej *Victoriaschule*, trafił rychło – jako „wielki i fanatyczny Polak” (jak głosił dopisek w jego obozowej kartotece) – do Stutthofu. 20 marca 1940 r. został rozstrzelany w filii tego obozu w Grenzdorfie (Granicznej Wsi). W pierwszych miesiącach istnienia Stutthofu szczególnie krwawo zapisały się dwie egzekucje polskich działaczy z Wolnego Miasta Gdańska. 11 stycznia 1940 r. zgładzono 22 osoby, m.in. ks. Franciszka Rogaczewskiego (ur. 1892), wiceprezesa Macierzy Szkolnej w Wolnym Mieście Gdańsku. 22 marca 1940 r. życie straciło kolejnych 67 Polaków. Ofiarą tej drugiej egzekucji, która przypadła w Wielki Piątek, padło co najmniej sześciu pedagogów, wśród nich ks. Marian Górecki (ur. 1903), prefekt Gimnazjum Polskiego w Gdańsku oraz Brunon Suchecki (ur. 1902), nauczyciel ze Złotowa i działacz miejscowych struktur Związku Polaków w Niemczech. Inny pedagog, Władysław Młodecki (ur. 1887), kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej im. R. Traugutta w Bydgoszczy, zagrożony od początku okupacji aresztowaniem ukrywał się. W październiku 1944 r. wpadł jednak w ręce Gestapo i został osadzony w Stutthofie, w którym zginął w grudniu tego roku.

Z kolei Antoni Zaborowski (ur. 1912), pracownik oświaty w powiecie kartuskim, został zamęczony w 1941 r. w KL Sachsenhausen. Karol Ziarno (ur. 1900) był w okresie międzywojennym nauczycielem oraz inspektorem szkolnym

Hm. Alf Liczmański, ks. Franciszek Rogaczewski, s. Marian Górecki
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

w powiatach morskim i brodnickim. W okresie okupacji niemieckiej jako pracownik konspiracyjnego Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj pełnił funkcję wizytatora szkolnego w dystrykcie krakowskim. Zginął nierozpoznany w czasie niemieckiej pacyfikacji wsi Brzostek koło Jasła.

Władysław Młodecki, Karol Ziarno
(domena publiczna)

Szczególnie bezwzględnie machina okupacyjnego terroru uderzała w nauczycieli zaangażowanych w konspirację. Lucjan Cylkowski (ur. 1907), podharcistrz oraz nauczyciel Szkoły Powszechnej nr 1 w Gdyni, był od 1940 r. komendantem Hufca Szarych Szeregów w tym mieście, a od 1942 r. współpracownikiem TOW „Gryf Pomorski”. Został aresztowany i zesłany z wyrokiem śmierci do Stutthofu, gdzie powieszono go latem 1944 r. na placu przy krematorium. Wojciech Sabat (ur. 1901), nauczyciel oraz instruktor ZHP w Gdyni i Rumi, we wrześniu 1939 r. walczył w stopniu porucznika w obronie Gdyni. Dostał się do niewoli niemieckiej, jednak w związku ze swoją przedwojenną działalnością nie trafił do oflagu, a do więzienia policyjnego, gdzie w 1943 r. został zamęczony. Czesław Kwieciński (ur. 1883), przed wojną pracownik Publicznej Szkoły Powszechnej im. A. Mickiewicza w Bydgoszczy, został w 1939 r. wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa. Aresztowany pod zarzutem udziału w nielegalnym nauczaniu, został w lutym 1942 r. stracony w berlińskim więzieniu. Podobny los spotkał Eustachego Garbicza (ur. 1900), bydgoskiego nauczyciela Prywatnego Gimnazjum „Pedagogium Wielkopolskie”, Miejskie-

go Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. M. Kopernika, Gimnazjum Kupieckiego i Państwowej Szkoły Przemysłowej. W czasie okupacji został dyrektorem prywatnej szkoły handlowej (*Handelschule*) w Rembertowie, będąc równoległe podporucznikiem ZWZ-AK Okręgu Warszawskiego. Aresztowany przez Gestapo, został zgładzony jako zakładnik w egzekucji ulicznej w Warszawie na ul. Hożej w 1944 r. Łaskawiej fortuna obeszła się z Janem Augustyńskim (ur. 1878), filologiem klasycznym i dyrektorem Gimnazjum Polskiego w Gdańsku, który w chwili wybuchu wojny przebywał poza Pomorzem. Poszukiwany przez Gestapo nie wrócił do Gdańska i z początkiem okupacji zamieszkał u rodziny w Warszawie. Tam energicznie włączył się w organizację struktur konspiracyjnego nauczania. Nie wykryty przez Niemców, zmarł śmiercią naturalną w 1943 r. Do końca swoich dni przechowywał klucze do gdańskiego gimnazjum.

W przeciwieństwie do pedagogów z powiatu rypińskiego, wobec nauczycieli z sąsiedniego powiatu lipnowskiego nie zastosowano jesienią 1939 r. procedury „specjalnego traktowania”. 17 października 1939 r. tych ostatnich zaproszono do siedziby Banku Spółdzielczego w Lipnie na konferencję poświęconą sprawom oświaty. Zdecydowaną większość zebranych (72 osoby) aresztowano i przewieziono do obozu przejściowego Hohenbruch w Prusach Wschodnich. Z początkiem następnego roku pedagogów osadzono w obozie przejściowym w Działdowie, a stamtąd deportowano do obozów koncentracyjnych położonych w głębi Rzeszy (Dachau, Mauthausen-Gusen, Buchenwald, Sachsenhausen). Zaledwie dziewięciu nauczycieli z powiatu lipnowskiego przeżyło II wojnę światową, pozostałych 63 pedagogów zginęło w niemieckich obozach³⁴.

³⁴ T. Ceran, *op.cit.*, s. 32; M. Krajewski, *W cieniu wojny i okupacji. Ziemia Dobrzyńska w latach 1939–1945*, Rypin 1995, s. 57.

.....
Józef Chowański, Eustachy Garbicz
(Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

.....
Jan Augustyński
(Pomorska Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku)

PEDAGODZY – OFIARY ZBRODNI SOWIECKICH I BANDEROWSKICH

Pomorscy nauczyciele, którzy w wyniku zawieruchy wojennej trafili jako oficerowie Wojska Polskiego pod okupację sowiecką, stali się ofiarami dokonanej w 1940 r. przez NKWD Zbrodni Katyńskiej. Witold Bałachowski (ur. 1892) oraz Edward Hoppe (ur. 1906), nauczyciele Miejskiego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. M. Kopernika w Bydgoszczy walczyli w wojnie obronnej 1939 r. jako rezerwiści: Bałachowski w stopniu porucznika 7. pułku artylerii ciężkiej w Poznaniu, Hoppe w stopniu podporucznika 62. Pułku Piechoty w Bydgoszczy. Rozbrojeni przez czerwonarmistów i osadzeni w obozie jenieckim w Kozielsku, zostali w kwietniu 1940 r. rozstrzelani przez sowiecką bezpiekę w lesie katyńskim. Zwłoki obu pedagogów zidentyfikowała trzy lata później Komisja Techniczna PCK. Inny bydgoski pedagog, Ludwik Ciaputa (ur. 1908), pracownik Publicznej Szkoły Powszechnej im. A. Mickiewicza, we wrześniu 1939 r. był porucznikiem rezerwy, również z przydziałem do 62. Pułku Piechoty. Aresztowany i osadzony w obozie jenieckim w Starobielsku, wiosną 1940 r. został stracony w siedzibie NKWD w Charkowie i prawdopodobnie pogrzebany w lesie Piatichatki.

Wśród ofiar Zbrodni Katyńskiej byli również nauczyciele kaszubscy. Leon Słyszewski (ur. 1910 lub 1912), pochodzący z Dzierżążna nauczyciel Szkoły Powszechnej w Nowych Łosienicach (pow. Kartuszy), we wrześniu 1939 r. zmobilizowany do 16. Dywizji Piechoty w Radomiu, zginął w Katyniu. Józef Skorowski (ur. 1902), kierownik Szkoły Powszechnej w Tuchlinie (pow. Kartuszy), 28 sierpnia 1939 r. wcielony do 66. Kaszubskiego Pułku Piechoty, trafił do obozu w Kozielsku. Stamtąd w kwietniu 1940 r. został wywieziony do lasu katyńskiego

i tam stracony. Podobny los spotkał Stanisława Szarmacha (ur. 1897), kierownika Szkoły Powszechnej w Dzierżążnie, który w czasie kampanii wrześniowej walczył z wojskami niemieckimi w Zgrupowaniu Radom, a następnie został aresztowany w okolicach Biłgoraja przez czerwonarmistów. Kaszubą z Miechucina był również Ignacy Trepczyk (ur. 1912), absolwent Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Kościerzynie i nauczyciel na Polesiu. Zmobilizowany jako podchorąży do 62. Pułku Piechoty w Bydgoszczy, znalazł się we wrześniu 1939 r. w niewoli sowieckiej i wkrótce podzielił los innych oficerów i podoficerów WP. Inny absolwent kościerskiego seminarium, Leonard Tuchlin (ur. 1912), do wybuchu II wojny światowej był kierownikiem Szkoły Powszechnej w Kamierowie koło Skarszew (pow. Starogard). W stopniu podporucznika walczył z Niemcami w szeregach 62. Pułku Piechoty. W nieznanych okolicznościach aresztowany przez Sowieców, trafił do obozów jenieckich NKWD w Starobielsku, a następnie w Kozielsku. Łącznie w ramach Zbrodni Katyńskiej zginęło kilkunastu pomorskich nauczycieli, w tym co najmniej sześciu z Bydgoszczy i pięciu z powiatu kartuskiego³⁵.

Witold Bałachowski, Ludwik Ciaputa
(domena publiczna)

W tym czasie, kiedy w Katyniu, Charkowie, Kalininie i innych miejscach kaźni Sowieci rozprawiali się z elitą polskiej armii, inni obywatele II RP trafiali

³⁵ W czasie II wojny światowej z rąk Sowieców zginęło łącznie ok. 650 polskich nauczycieli.

na listy transportowe NKWD, po czym byli wywożeni z Kresów do azjatyckiej części ZSRS. Dwie największe deportacje, której ofiarami padli głównie etniczni Polacy, miały miejsce w lutym i kwietniu 1940 r. Do Kazachstanu trafił wówczas Marian Faczyński (ur. 1889), nauczyciel rysunku i prac ręcznych w gimnazjach w Gostycynie, Nakle i Bydgoszczy, a także inicjator powstania i kierownik bydgoskiego Muzeum Szkolnego. Pedagog zmarł na zesłaniu w listopadzie 1940 r. Innym bydgoskim nauczycielem, którego śmierć dosięgła na Kresach Wschodnich, był Ignacy Grześ (ur. 1903 r.), do wybuchu II wojny światowej pracownik Publicznej Szkoły Powszechnej im. H. Dąbrowskiego i Publicznej Szkoły Powszechnej im. S. Staszica. Grześ w wyniku zawieruchy wojennej znalazł się na Wołyniu, gdzie w 1944 r. został zamordowany przez nacjonalistów ukraińskich.

Marian Faczyński, Ignacy Grześ
(domena publiczna)

GOLGOTA POMORSKIEGO NAUCZYCIELSTWA

Tylko w województwie pomorskim oraz na terenie Wolnego Miasta Gdańska, w wyniku niemieckich działań represyjnych z lat 1939–1940 znanych pod kryptonimem *Unternehmen Tannenberg* (określanych dziś w polskiej historiografii mianem Zbrodni Pomorskiej 1939 r.), masakr na niewinnej ludności polskiej dokonano w blisko 400 miejscowościach, zabijając 40 tys. osób³⁶. Wśród ofiar znalazło się 1079 polskich nauczycieli, w tej liczbie 44³⁷ z Wolnego Miasta Gdańska. 877 pedagogów zostało rozstrzelanych w okresie „krwawej pomorskiej jesieni”, 202 zginęło w innych okolicznościach w latach 1939–1945³⁸ (na łącznie 5596 polskich pracowników oświaty zamordowanych w czasie II wojny światowej³⁹, co stanowi 33 proc. stanu kadr nauczycielskich II RP sprzed 1 września 1939 r.). Oznacza to, że prawie co piąty polski nauczyciel, który nie przeżył drugowojennej hekatombi, pochodził w województwa pomorskiego lub był związany zawodowo z Pomorzem. Podobnie jak pomorskie duchowieństwo, również i pomorska oświata poniosła większe straty osobowe niż w jakimkolwiek innym regionie Polski.

³⁶ M. Wardzyńska, *op.cit.*, s. 182. Zbliżone szacunki – 36–42 tys. ofiar – podaje B. Chrzanowski, *op.cit.*, s. 34.

³⁷ W tym osiem kobiet. Sama Zbrodnia Pomorska 1939 r. kosztowała życie 26 polskich pedagogów z Wolnego Miasta Gdańska.

³⁸ Spośród 6244 nauczycieli zatrudnionych w 1938 r. w szkołach województwa pomorskiego. Zob. T. Ceran, *op.cit.*, s. 32; *Wokół strat ludności pomorskiej w latach 1939–1945*, red. D. Kromp, K. Minczykowska, J. Sziling, Toruń 2008, s. 102.

³⁹ W tym 848 nauczycieli szkół średnich.

Ekshumacja i identyfikacja zwłok ofiar mordów w Piaśnicy, 1946 r. Rozpoznano m.in. Alojzego Karwacza, kierownika Szkoły Powszechnej w Donimierzu (pow. morski), Jana Maciejewskiego, nauczyciela Szkoły dla Głuchoniemych w Wejherowie, Teofila Maczka, woźnego Państwowego Gimnazjum w Wejherowie (Pomorska Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku)

Grób Alojzego Kaźmierczaka, nauczyciela zawodu
w Państwowej Szkole Przemysłowej w Bydgoszczy,
rozstrzelanego 1 listopada 1939 r.
w fordońskiej Dolinie Śmierci –
Cmentarz Bohaterów Bydgoszczy
(zbiory autora)

WYKAZ SKRÓTÓW

AK	– Armia Krajowa
DAG	– <i>Deutsche Ausrüstungswerke</i> (Niemieckie Zakłady Zbrojeniowe)
EG	– <i>Einsatzgruppe</i> (grupa operacyjna Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa)
EK	– <i>Einsatzkommando</i> (komando operacyjne Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa)
FKL	– <i>Frauen-Konzentrationslager</i> (kobiety obóz koncentracyjny)
Gestapo	– <i>Geheime Staatspolizei</i> (Tajna Policja Państwowa)
KL	– <i>Konzentrationslager</i> (obóz koncentracyjny)
NKWD	– <i>Narodnyj komissariat wnutriennych diel</i> (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych)
NSDAP	– <i>Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei</i> (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników)
OKH	– <i>Oberkommando des Herres</i> (Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych)
OrPo	– <i>Ordnungspolizei</i> (Policja Porządkowa)
PCK	– Polski Czerwony Krzyż
RP	– Rzeczpospolita Polska
SA	– <i>Sturmabteilung der NSDAP</i> (Oddział Szturmowy NSDAP)
Schupo	– <i>Schutzpolizei</i> (Policja Ochronna)
SD	– <i>Sicherheitsdienst des Reichsführer SS</i> (Służba Bezpieczeństwa Reichsführera SS)
SiPo	– <i>Sicherheitspolizei</i> (Policja Bezpieczeństwa)
SS	– <i>Schutzstaffel der NSDAP</i> (Oddział Ochronny NSDAP)
TOW	
„Gryf Pomorski”	– Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”
WP	– Wojsko Polskie
WSD	– Wyższe Seminarium Duchowne
ZHP	– Związek Harcerstwa Polskiego
ZSRS	– Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich
ZWZ	– Związek Walki Zbrojnej

PODSTAWOWA LITERATURA

- Bębniak G., *Sonderfahndungsbuch Polen. Specjalna księga gończa dla Polski*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 9.
- Böhler J. J., Mallmann K.M. K.M., Matthäus J. J., *Einsatzgruppen w Polsce*, tłum. E. Ziegler-Brodniczka, Warszawa 2009.
- Ceran T.S., *Im Namen des Führers... Selbstschutz Westpreussen i zbrodnia w Łopatkach w 1939 roku*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014.
- Ceran T.S., *Paterek 1939. Zbrodnia i pamięć*, Bydgoszcz–Gdańsk–Warszawa 2018.
- Ceran T., Mazanowska I., Tomkiewicz M., *Zbrodnia pomorska 1939*, Warszawa 2018.
- Drozdowski K., *Tajemnica Doliny Śmierci. Droga do prawdy 1939–2018*, Bydgoszcz–Fordon–Warszawa 2018.
- Dzieje Kartuz*, red. M. Widernik, t. 2, Kartuzy 2001.
- Grochowina S., Sziling J., *Barbarka. Miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009.
- Jastrzębski W., Sziling J., *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979.
- Krajewski M., *W cieniu wojny i okupacji. Ziemia Dobrzyńska w latach 1939–1945*, Rypin 1995.
- Kubicki M., *Las Zajęczek 1939–1945. Niemiecka zbrodnia na Pomorzu Gdańskim z lat II wojny światowej*, Gdańsk–Warszawa 2023 [w druku].
- Kubicki M., *Zbrodnia w Lesie Szpęgawskim 1939–1940*, Gdańsk–Warszawa 2019.
- Mazanowska I., *Karolewo 1939. Zbrodnie w obozie Selbstschutz Westpreussen*, Gdańsk–Warszawa 2017.
- Mazanowska I., *Radzim 1939. Zbrodnie w obozie Selbstschutz Westpreussen*, Gdańsk–Warszawa 2022.
- Radziwończyk K., „Akcja Tannenberg” grup operacyjnych Sipo i SD w Polsce jesienią 1939 r., „Przegląd Zachodni” 1966, nr 5.
- Rozstrzelana niepodległość. Ofiary Zbrodni Pomorskiej 1939*, red. T. Ceran, Toruń 2020.
- Sonderfahndungsbuch Polen. Specjalna księga gończa dla Polski*, wstęp i oprac. G. Bębniak, Katowice–Warszawa 2019.
- Stutthof – hitlerowski obóz koncentracyjny*, red. D. Steyer, Warszawa 1988.
- W cieniu Einsatzgruppen. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przegiętka, Warszawa 2021.
- Walczak M., *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Wrocław 1987.
- Walczak M., *Straty osobowe polskiego środowiska nauczycielskiego w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Warszawa 1984.
- Wardzyńska M., *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion*, Warszawa 2009.

Wokół strat ludności pomorskiej w latach 1939–1945, red. D. Kromp, K. Minczykowska, J. Sziling, Toruń 2008.

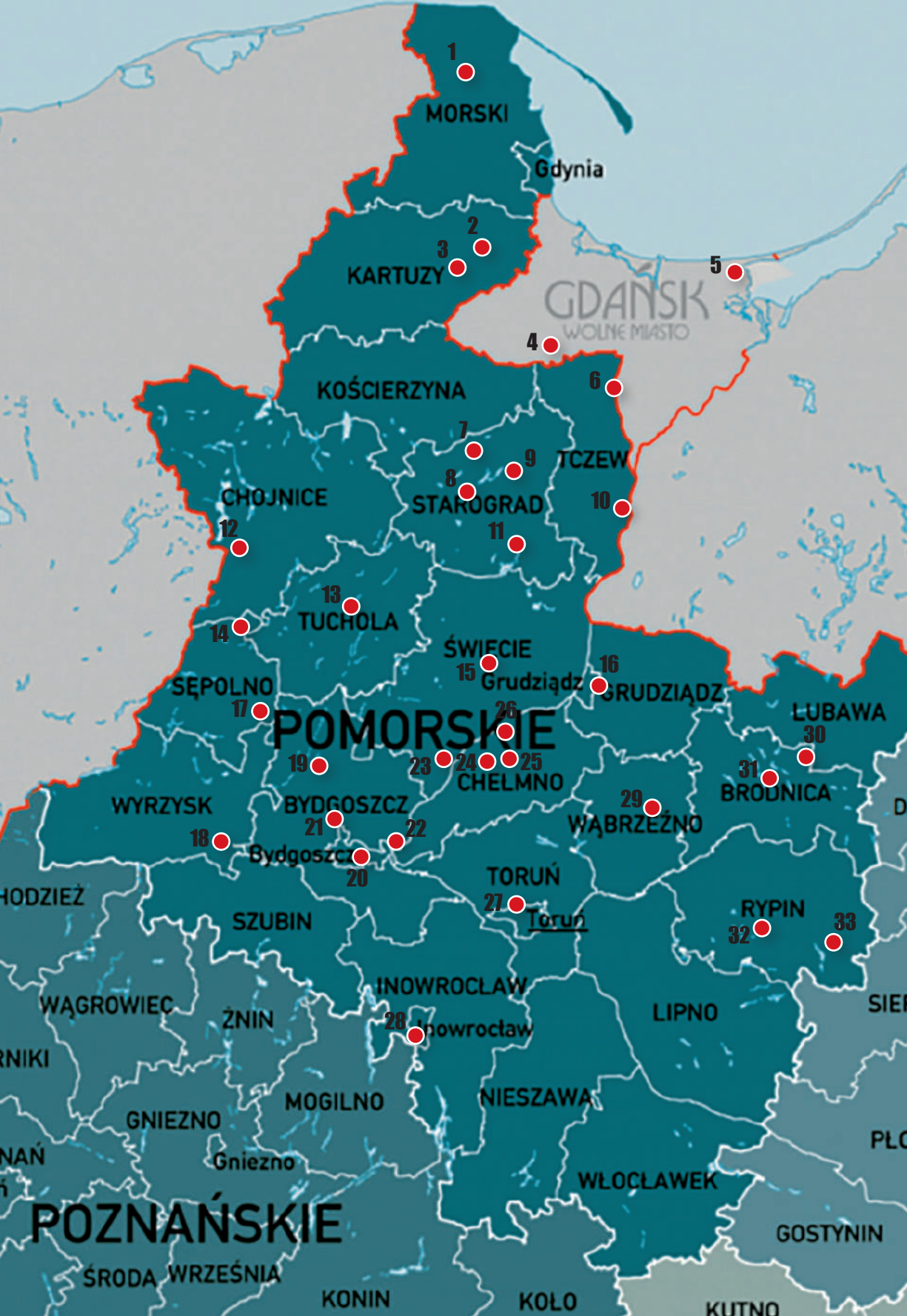
Wyniszczyć – wypędzić – wynarodowić. Szkice do dziejów okupacji niemieckiej na Kaszubach i Kociewiu (1939–1945), red. G. Berendt, Gdańsk 2010.

Zapominani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940. Wybrane zagadnienia, red. I. Mazanowska, T.S. Ceran, Bydgoszcz–Gdańsk 2016.

Zbrodnie niemieckie na Ziemi Dobrzyńskiej (byłe powiaty Lipno i Rypin) w latach 1939–1945, red. A. Szalkowski, P. Gałkowski, Rypin 2019.

NOTA O AUTORZE

Bartosz Januszewski (ur. 1975) – historyk, nauczyciel dyplomowany, pracownik Oddziałowego Biura Edukacji Narodowej IPN w Gdańsku. Autor książek: *Eugeniusz Bodo. Z wielkiego ekranu w otchłań Gulagu* (2018); *Mariusz Zaruski* (2020); *Kino pod okupacją. Wojenne losy i postawy polskich filmowców (1939–1945)* (2021); *Ocaleni z ludobójstwa. Wspomnienia Polaków z Wołynia* (2023, wspólnie z J. Karbarz-Wilińską) oraz wystaw, m.in.: *Soldau – utajony ośrodek zagłady. Niemieckie obozy w Działdowie w latach II wojny światowej* (2019); *Powstanie grudniowe 1970 roku* (2020); *Ryszard Kukliński* (2022).

MORSKI

Gdynia

KARTUZY

GDANSK
WOLNE MIASTO

KOŚCIERZYNA

TCZEW

CHOJNICE

STAROGRAD

TUCHOLA

ŚWIECIE

SĘPOLNO

Grudziądz

GRUDZIĄDZ

POMORSKIE

LUBAWA

WYRZYSK

BYDGOSZCZ

CHELMNO

WĄBRZEŻNO

BRODNICA

HODZIEŻ

SZUBIN

TORUŃ

Toruń

RYPIN

WĄGROWIEC

ŻNIN

INOWROCLAW

Inowrocław

LIPNO

RNIKI

GNIEZNO

MOGILNO

NIESZAWA

WŁOCŁAWEK

POZNAŃSKIE

GOSTYNIN

ŚRODA WRZEŚNIA

KONIN

KOŁO

KUTNO

**UDOKUMENTOWANE MIEJSCA STRACIŃ NAUCZYCIELI
W LATACH 1939–1945
NA TERENIE WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO,
WOLNEGO MIASTA GDAŃSKA
ORAZ POWIATU DZIAŁDOWSKIEGO*
(OKUPOWANYCH PRZEZ RZESZĘ NIEMIECKĄ)**

1. Piaśnica
2. Kaliska
3. Kartuzy
4. Grenzdorf (Graniczna Wieś)
5. Stutthof (Sztutowo)
6. Tczew
7. Skarszewy
8. Kaliska
9. Szpęgawsk
10. Wola
11. Zajączek
12. Pola Igielskie
13. Rudzki Most
14. Radzim
15. Jastrzębie
16. Księża Góry
17. Karolewo
18. Paterek
19. Buszkowo
20. Bydgoszcz
21. Tryszczyn
22. Fordon
23. Luskowo
24. Płutowo
25. Małe Czyste
26. Klamry
27. Barbarka
28. Inowrocław
29. Łopatki
30. Bratian
31. Birkenek
32. Rypin
33. Skrwilno
34. Działdowo

* Powiat działdowski (województwo warszawskie) wraz z całym województwem pomorskim został włączony do obszaru operacyjnego *Volksdeutscher Selbstschutz Westpreussen*

Opracowanie merytoryczne: Bartosz Januszewski
Opracowanie graficzne: Mateusz Zajder

In Jezulgartungem Grifflifan Frum 16. 10. 39 15.39 Wf
zum Hauptort abgefolt worden: (2)

1/	Dąbrowski	Bolesław	St. Margard
2/	Borowski	Leo	Löhlersdorf
3/	Syche	Leo	Waldau
4/	Rapier	Oloib	Lubichau
5/	Lygmanowski	Marian	Schwarzwald
6/	Schliep	Lexmier	Lubichau
7/	Plemński	Frany	Poschau
8/	Dama	Silikt	Gr. Wollentel
9/	Kozarzewski	Domino	Schwarzwald
10/	Böring	Johann	Heinrichshof
11/	Karpuski	Alwin	Gr. Wollentel
12/	Czaplinski	Frany	Hagenoth
13/	Jasinski	Wiktör	Hochstriblau
14/	Kuchenbecker	Josef	Pietershof
15/	Spittler	Johann	Eichenau
16/	Ramungart	Frany	Eichenau
17/	Drapiowski	Marian	Hochstriblau
18/	Zakrys	Jakob	- -
19/	Kuznik	Marian	- -
20/	v. Tichowski	Julian	Jöblau
21/	Chylinski	Gregor	Meiershof
22/	Chylinski	Johann	Meiersdorf
23/	Chylinski	Janusz	Meiersdorf
24/	Gorton	Bolesław	Ruchenau
25/	Lesmannowski	Hybrofint	Fischfelde
26/	Kozymowski	Winfold	Gummin
27/	Gorny	Alford	Eichwalde
28/	Glawicki	Ignaz	Kleschkan
29/	Ramungart	Silikt	Kirchberg
30/	Walbach	Johann	Trangen
31/	Hoffmann	Winfold	Truschin

~~Dom &
Gymn!!~~

K. Dreyshik.

K. Reuschkin
m. Huthop

Sporządzona przez oprawców lista kapłanów z powiatów starogardzkiego i tczewskiego zamordowanych 16 października 1939 r. w Lesie Szpegawskim. Listę otwiera ks. Bolesław Dąbrowski, prorektor pelplińskiego seminarium (Archiwum Diecezjalne w Pelplinie)

Na niemal 5,6 tys. polskich nauczycieli zamordowanych w czasie II wojny światowej, aż 1,1 tys. było związanych z Pomorzem. Oznacza to, że co piąty polski pracownik oświaty, który zginął w latach 1939–1945, pochodził z województwa pomorskiego lub był zawodowo związany z tym regionem. O gehennie pomorskiego nauczycielstwa przypominamy w 84. rocznicę wybuchu II wojny światowej i w przeddzień obchodzonego po raz pierwszy Narodowego Dnia Pamięci Ofiar Niemieckiej Zbrodni Pomorskiej 1939 r.

INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Gdańsku